

ЧЛАНЦИ И ИЗВОРИ

Marija JABUČANIN*, mjabucanin@hotmail.com

ARHAIČNI SIMBOLIZAM I PROSTORNA FUNKCIJA
MONOLITA NA LUŠTICI: REZULTATI ARHEOLOŠKIH
ISTRAŽIVANJA

ABSTRACT: *The interpretation of cultural artifacts that are isolated, iconographically anomalous, or deviate from established typological frameworks constitutes a persistent challenge within contemporary archaeological and humanistic discourse. In the absence of a coherent archaeological contextualization, such objects often become focal points for alternative, methodologically ungrounded, and frequently sensationalist narratives. This study examines one such case—the monolith widely referred to as Radov Kam, situated above the Bay of Trašte on the Luštica Peninsula. Due to its morphological characteristics and ambiguous contextual setting, the monument has repeatedly been subjected to divergent and speculative interpretations.*

KEYWORDS: *Radov Kam, monolith, Luštica, archaeological interpretation, solar calendar*

Monolitna kamena struktura, tzv. Radov kam, evidentirana u Radovićima, iznad akvatorijuma zaliva Trašte na južnim padinama poluostrva Luštica, izuzetno je rijedak i do sada neklasifikovan nalaz u okviru arheološke građe Crne Gore. Iako je u prvim terenskim bilješkama prepoznata kao potencijalno nadgrobno obilježje – najvjerovatnije stećak sa figuralnom i simboličkom ornamentikom¹ – recentna istraživanja, sprovedena u skladu sa savremenim arheološkim protokolima i metodološkim standardima, dovela su u pitanje njenu sepulkralnu funkciju.

Prostorna konfiguracija, orijentacija, kao i prisustvo simetrične ikonografije na obje strane monolita, izdvajaju ovaj artefakt iz poznatih regio-

* Autorka je arheolog, istraživač-savjetnik u JU Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore (dalje JU CKACG), doktorand na Fakultetu umjetnosti Univerziteta Donja Gorica.

¹ *Arheološko rekognosciranje opštine Tivat, dokumentacija JU CKACG.*

nalnih i tipoloških obrazaca srednjovjekovne nadgrobne plastike. Izostanak antropoloških ostataka, grobnog okvira ili arhitektonske supstrukcije dodatno relativizuje mogućnost njegove interpretacije unutar konvencionalne pogrebne matrice.

S druge strane, urezani motivi – antropomorfna figura na jednoj i jednakokraki krst na drugoj strani monolita – upućuju na višeslojnu semiotičku funkcionalnost. Sama lokacija, pozicionirana iznad prirodne luke, koja je ujedno i dokumentovano podvodno arheološko nalazište, sa širokim vizuelnim pristupom horizontu, otvara mogućnost arheoastronomskih tumačenja, naročito u vezi sa solarnom simbolikom, čiju interpretaciju podržavaju nalazi iz sličnih kulturnih konteksta Mediterana i šireg evropskog prostora.²

Značaj ovog nalaza ne proizilazi isključivo iz njegovih formalnih i ikonografskih osobenosti, već i iz njegove epistemološke pozicije, na razmeđu kulturne memorije, orijentacione funkcije i kosmološke reprezentacije. Upravo ta semantička višeslojnost doprinijela je nastanku spekulativnih i pseudoarheoloških interpretacija unutar šireg javnog diskursa. U odsustvu stručne i metodološki utemeljene analize, nalaz je nerijetko postajao središte senzacionalističkih narativa, koji nisu utemeljeni na verifikovanim naučnim procedurama.³

Cilj ovog rada jeste da prezentuje sve dostupne podatke o morfologiji, prostornom kontekstu i vizuelnom repertoaru monolita, te da ih analizira unutar integrisanog okvira arheološke, ikonografske i arheoastronomске metodologije. Istovremeno, rad teži artikulaciji modela zasnovanog na principima naučne provjerljivosti, uz paralelno problematizovanje strukturnih iza-

² M. Petričević i L. N. Vodolazhskaja, „Bronze Age sundial from Prokletije (Montenegro)“, *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 2021, 9(2), 51-65

S. Kukoč, *Koncept Sunčeva krajolika: Prilog ikonografiji i simboli autohtonog geometrijskog slikarstva na keramici južne Italije iz 12./11.–4./3. st. pr. Kr.*, *Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici*, vol. 35, 2023, 149–162. <https://www.academia.edu/98157170>.

³ Dijapazon tumačenja ovog nalaza je izuzetno širok. Neka interpretativna stanovišta oslanjaju se na mitološke premise, prema kojima se radi o kamenu na kojem je prikaz kiklopa Polifema, ili, koji označava ulaz u grotlo boga vatre i kovačke veštine – Hefesta. Druga tumačenja sugerisu da ikonografija na monolitu predstavlja šifrovanu poruku – svojevrzni ključ za tajanstvenu spilju. Postoje i perspektive koji fokus usmeravaju na etimologiju samog naziva „Radov kam“. Prema nekima od njih, ime se dovodi u vezu sa Radom Dapčićem, pretkom stanovnika sela Radovići u Krtolama i brdom Radiševac, ili sa Radom Hrdunom, zloglasnim kradljivcem stoke, koji je prema predanju život izgubio kao kaznu za svoja nedjela.

Uz ova tumačenja, u narodu postoji i ukorijenjeno sujeverje da spomenik posjeduje zlu moć, te da donosi nesreću svakome ko bi pokušao da ga oskrnavi. Takvo vjerovanje dodatno je učvršćeno događajima s kraja XIX veka, kada su vojni inženjeri, angažovani na izgradnji fortifikacijskog objekta Radišević u neposrednoj blizini, pokušali da istraže šta se nalazi ispod monolita, uprkos upozorenjima lokalnih crkvenih velikodostojnika. Prema predanju, svi koji su pokušali da prodru u tajnu, pretrpjeli su nesreću na ovaj ili onaj način.

zova u prenošenju arheološkog znanja unutar savremenih teorijskih praksi. Time se afirmiše potreba za multidisciplinarnošću u analizi izuzetnih nalaza, naročito onih koji, usljed svoje unikatnosti, izmiču postojećim tipološkim sistematizacijama i zahtijevaju reflektivniji analitički aparat.

Teren kao ogled - arheologija slučaja

Povod za sprovođenje zaštitnih arheoloških istraživanja na lokalitetu iznad zaliva Trašte bila je identifikacija nalaza – preliminarno od stručne komisije Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore okarakterisanog kao nadgrobni kameni spomenik, kao i njegova potencijalna ugroženost planiranim infrastrukturnim radovima u naselju Centrala, u Lustica Bay.⁴

Steloidna ploča od lokalnog krečnjaka, pozicionirana na strmoj stjenovitoj padini, zatečena je u relativno dobrom stanju, uprkos rupturi u gornjem, zaobljenom dijelu, nastaloj duž prirodne kamene žile. Iako je očigledno da je taj segment bio ranije odvojen, stajao je uglavljen na poziciji koja odgovara liniji cijepanja, uz nekoliko nedostajućih manjih fragmenata. Na širem prostoru oko artefakta, osim zaklona (kamenih grudobrana) formiranih tokom austrougarske okupacije, Drugog svjetskog rata i kasnije JNA, nijesu registrovani nalazi sepulkralnih ili arhitektonskih struktura, niti pokretni materijal koji bi ukazivao na arheološki karakter.⁵

U takvom istraživačkom kontekstu, arheološki teren je postao ogledno polje za provjeru ključnih pretpostavki: da li monolit zaista predstavlja grobno obilježje s ukopom pod nasipom od lomljenog kamena, ili njegova funkcija i značenje nadilaze sepulkralne okvire? Od posebnog značaja je činjenica da se kameni artefakt nalazi u okviru slojevitog kulturnog pejzaža poluostrva Luštica, obilježenog postojanjem brojnih praistorijskih tumula, gradinskih naselja, te trase ilirskog, antičkog i srednjevjokovnog (?) puta u neposrednoj blizini.⁶

⁴ Zaštitna arheološka istraživanja inicirala je Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore Rješenjem br. UP/I 05- 762/ 2023 – 4 od 11. 08. 2023. god. o privremenoj obustavi radova na dijelu kat. parc. 1043/1, KO Radovići, Opština Tivat, do sprovođenja zaštitnih arheoloških istraživanja. Donošenju pješenja je prethodila prijava Lustica Development A.D. Tivat Upravi za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore o slučajnom nalazu arheološkog karaktera – nadgrobnom kamenom spomeniku prilikom geodetskih snimanja na UP 70, u neposrednoj blizini naselja Centrala Lustica Bay, iznad zaliva Trašte.

Budući da se radi o području na kojem su evidentirani brojni tumuli i ostaci gradinskih naselja, stručni tim JU CKACG je shodno odredbama člana 122 Zakona o zaštiti kulturnih dobara sproveo zaštitna arheološka istraživanja, kojim je rukovodila mr Marija Jabučanin.

⁵ B. Ilijanić, *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, „ILIBO DESIGN ARCHITECT“ d.o.o. Herceg Novi, 2015, 85–125.

⁶ M. Vrznić, *Prilog proučavanju antičkih puteva i komunikacija na teritoriji južne obale Boke Kotorske sa kraćim osvrtom na ubiciranje Agruvijuma*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Grbalj kroz vjekove“, Društvo za obnovu Manastira Podlastva, Grbalj, 2005, 69–95.

S obzirom na pedološke osobine makroregije, istraživanje je započeto razgrtanjem nasipa od lomljenog kamena, uz prethodnu stabilizaciju monolita. Ispod ovog sloja, koji se pružao u pravcu jugozapada do „žive“ stijene sa vertikalnim procjepima (nastalim fluvijalnim eroziono-akumulativnim procesima), nisu dokumentovani arhitektura groba, skeletni ostaci niti grobni inventar. Stratigrafska analiza nasipa je ukazala da je njegova funkcija bila konstruktivna: podupiranje monolita čiji je donji dio sužen radi stabilizacije. Sličan postupak sproveden je i sa sjeveroistočne strane, gdje je sloj bio plići (do 0,20 m), u skladu s konfiguracijom terena, a čiji rezultati dodatno relativizuju interpretaciju monolita kao grobnog obilježja i nedvosmisleno upućuju na to da se radi o objektu drugačije, višeslojne funkcije.

Polifonija značenja i otvorene hipoteze

Nemogućnost da se monolit sa Luštice nedvosmisleno uklopi u sepulkralni kontekst, umjesto da zatvori istraživački proces, otvorila je prostor za nova razmatranja njegove funkcije i značenja. Teren se u tom smislu nije pokazao kao potvrda početne pretpostavke, već kao ogledno polje različitih tumačenja, u kojem se složenost materijalnog nalaza ogleda kroz slojevitost konteksta – topografskog, simboličkog i kulturnog.

Fokus istraživanja preusmjeren je na morfološku, simboličku i funkcionalnu analizu samog monolita – dimenzija 1,80 m visine, 1,30 m širine, te 0,20 – 0,28 m debljine. Posebnost nalaza čine plošno uklesani motivi: na prednjoj strani antropomorfna figura, izvedena bez perspektive i proporcije, sa arhetipskim elementima: kružno predstavljenom glavom i krstolikim trupom s raširenim gornjim i skraćenim (patrljastim) donjim udovima. Na zadnjoj strani nalazi se plitko uklesan jednakokraki krst.

Analiza obrade monolita otkriva značajne podatke o alatima korišćenim tokom izrade artefakta, što pruža uvid ne samo u tehnološki nivo već i u kulturni kontekst njegovog nastanka. Ključni pripremni korak u obradi kamena, tokom kojeg su uklanjane površinske neravnine i izjednačavana podloga – glačanje naročito prednje strane, omogućio je dalje rezbarske intervencije. Pretpostavlja se da su za oblikovanje i klesanje primarno korišćeni dlijeto, zubača i bučarda, pojedinačno ili u kombinaciji. Dlijetom su ostvarivana udubljenja i oblikovni detalji ikonografskih elemenata. Zubača je služila za precizno rezbarenje i kontrolisano cijepanje kamene mase, dok je nazubljeni čekić – bučarda – korišćen za intenzivnu obradu površine. Posebnu ulogu bučarda imala je u postizanju oštarih, jasno definisanih kontura simbola i stilizacije.⁷

⁷ W. Wootton, B. Russell i P. Rockwell. *Stoneworking Tools and Toolmarks (version 1.0)*. The Art of Making in Antiquity, (2013). https://artofmaking.ac.uk/media/uploads/uploads/stoneworking_tools_and_toolmarks-wootton_russell_rockwell-v1.0.pdf

Ovaj kompleksni proces obrade ne govori samo o majstorskoj vještini, već i o simboličkoj namjeri tokom izrade. Tehnološki zahtjevan rad sa alatom i pažljivo izvedeni motivi ukazuju na to da monolit nije bio tek utilitarni predmet, već nosilac višeslojnih značenja, za čiju je izradu uloženo mnogo pažnje i vremena – posvećenost tehničkoj perfekciji česta je kod predmeta sa ritualnim, kulturnim ili memorijalnim funkcijama, što dodatno otvara prostor za širok spektar interpretacija u okviru arheološke i kulturne analize.

U tom svjetlu, pažnja istraživača je usmjerena ka potencijalnim funkcijama monolita koje nadilaze konvencionalne religijske ili memorijalne okvire. Njegova pozicija na dominantnoj stjenovitoj kosi, s nesmetanim vizuelnim pristupom horizontu, kao i orijentacija, otvaraju mogućnost arheoastronske interpretacije – prije svega, tumačenja monolita kao svojevrsnog solarnog kalendara. Plitko urezani antropomorfni lik može se čitati kao simbolički prikaz solarne godine: poprečni kraci trupa upućuju na faze proljeća i ljeta, kružna glava označava ljetnji solsticij, dok se u donjem dijelu – kroz dvostruke krstove – mogu iščitati simboličke reference na jesen i zimu. Centralna tačka figure, gdje se linije krstova ukrštaju i simbolički prekidaju, može odgovarati vremenu ravnodnevice.

Poveznice sa drevnim simboličkim strukturama mediteranske i balkanske kulturne baštine sugerisu da solarni motivi imaju centralnu ulogu, pri čemu su ljudske figure često interpretirane kao simboli vremena i kosmosa.⁸

Međutim, funkcija solarnog kalendara ne iscrpljuje sve mogućnosti značenja. U širem kulturološkom okviru, moguće je sagledati monolit i kao orijentacioni reper u okviru antičkih ili srednjovjekovnih komunikacionih mreža⁹, graničnu tačku unutar sakralizovanog pejzaža ili čak simbolički orijentir unutar kolektivne memorije zajednice. Konačno, ne može se isključiti ni sinkretička simbolika, posebno u kontekstu kasnog srednjeg vijeka, kada su različiti religijski uticaji – od gnosticizma, preko bogumilstva, do lokalnih vjerovanja – mogli rezultirati pojavom složenih i višeznačnih predstava koje izmiču jednodimenzionalnim tumačenjima.¹⁰

⁸ Upotreba solarnih simbola u prastarim kulturama Mediterana i Balkana dokumentovana je u brojnim arheološkim i etnografskim studijama. Solarni motivi, uključujući krstove i antropomorfne figure, često su povezivani sa ciklusima prirode, vremenskim prilikama i kosmološkim vjerovanjima (M. Eliade, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Princeton University Press, 1971, 45–68).

M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess*, Harper San Francisco, 1991, 130–140.

Posebno su arhetipski ljudski likovi u simbolici često interpretirani kao nosioci višestrukih značenja, povezujući ljudski, prirodni i natprirodni svijet u sintezu vremena i prostora.

⁹ M. Vrzić, 2005, 78.

¹⁰ J.V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, University of Michigan Press, 1994, 200–230.

Sinkretička simbolika u kontekstu kasnog srednjeg vijeka odražava složene religijske i kulturološke procese na Balkanu, gdje su elementi gnosticizma, bogumilstva i lokalnih vjero-

Ovakav pristup ne pretenduje na konačno rješenje, već afirmiše potrebu za refleksivnim, interdisciplinarnim modelom analize, u kojem se funkcija monolita ne svodi na jednu interpretativnu matricu, već sagledava u konstelaciji mogućih značenja – kao trag, znak i svjedočanstvo složenosti kulturne dinamike prostora na kojem se nalazi. Polifonija značenja ukazuje na potrebu da se nalaz tumači u dijalogu različitih metodoloških pristupa – arheološkog, ikonografskog, arheoastronomskog i kulturno-antropološkog – jer samo integrisano čitanje, vođeno sviješću o kontekstu i simboličkoj višeznačnosti, može osloboditi puni semantički potencijal artefakta.

Solarni aspekt i arheoastronomski potencijal monolita na Luštica

U nizu otvorenih hipoteza koje su proizašle iz složene analize lušićkog monolita, izdvaja se tumačenje koje upućuje na mogući solarni karakter. Nakon što je teren odbacio sepulkralnu interpretaciju, a ikonografska analiza ukazala na prisustvo arhetipskih i simbolički zasićenih motiva, istraživanje je usmjereno ka odnosu prostorne orijentacije monolita, vizuelne dostupnosti horizonta i potencijalne funkcije u praćenju solarnih ciklusa. U tom kontekstu, arheoastronomski okvir nije samo jedna od mogućih interpretacija, već postaje metodološki alat za preciznije čitanje odnosa između artefakta, prostora i vremena.

Primjenom savremenih terenskih tehnika – uključujući geodetska mjerenja, astronomske simulacije i prostornu analizu položaja u odnosu na solarne fenomene – u kombinaciji sa detaljnom ikonografskom analizom, dobijeni su podaci koji sa velikom sigurnošću potvrđuju postojanje solarnog potencijala monolita.¹¹ Ovi rezultati ne samo da ukazuju na funkciju solarnog kalendara, već i otvaraju prostor za dublje razumijevanje uloge monolita unutar kulturnog pejzaža, njegovog značenja u praćenju godišnjih ciklusa i simboličkog povezivanja zajednice sa prirodnim ritmovima.

vanja koegzistirali i međusobno se prožimali, stvarajući višeznačne simbole i motive. Ovakvi fenomeni predmet su brojnih istraživanja, među kojima je značajna navedena studija o religijskom pluralizmu u srednjovjekovnoj Bosni, Dalmaciji i južnoj Srbiji.

¹¹ Primjena savremenih terenskih i digitalnih metoda (ArcGIS Pro i Global Mapper) uključuje precizna geodetska mjerenja za određivanje tačnih prostornih koordinata i orijentacije artefakta (Agisoft Metashape, verzija 2.0, 2024), astronomske simulacije koje omogućavaju rekonstrukciju položaja Sunca u ključnim danima solarnog ciklusa (Redshift 10.0, 2024; Stellarium 23.1, 2024), kao i prostornu analizu i fotogrametriju za potvrdu usklađenosti sjenki i urezanih simbola s astrološkim fenomenima. Lokalitet je integrisan u okvire državnog koordinatnog sistema (Totalna stanica Topcon GoWIN, RTK GPS Emlid ReachRS, a korištena je i bespilotna multirotorna letilica Phantom 4 Pro RTK).

Ove interdisciplinarnе metode zajedno pružaju robustan okvir za arheoastronomska tumačenja i potkrepljuju hipotezu o funkciji monolita kao solarnog kalendara.

Monolit je orijentisan u pravcu jugozapad-sjeveroistok, pri čemu je njegova prednja strana okrenuta ka jugozapadu. Ovakva orijentacija implicira svjesno pozicioniranje u skladu s prirodnim ritmovima osunčanja, posebno u periodima solsticija i ekvinocija. Upoređivanjem geografskih koordinata lokaliteta (42.3780° N, 18.6415° E) sa azimutima izlaska i zalaska Sunca tokom ključnih dana solarnog ciklusa, identifikovani su mogući pokazatelji o upotrebi monolita kao kalendarskog orijentira.

Na primjer, tokom ljetnjeg solsticija (21. jun), Sunce izlazi na približno 50.5° azimuta, a zalazi na oko 309.5° . Za zimski solsticij (21. decembar), izlazak je pod azimutom od približno 129.5° , a zalazak oko 230.5° . Tokom ekvinocija (21. mart i 23. septembar), izlazak i zalazak Sunca dešavaju se na tačnim kardinalnim tačkama istoka i zapada (90° i 270°).

Terensko snimanje i fotogrametrijski proračuni pokazali su da se sjenka koju monolit baca poravnava sa centralnim motivom antropomorfne figure tokom dana ekvinocija. Ova sjenka pada tačno duž vertikalne ose urezanog motiva, formirajući simboličku i astronomsku osu simetrije koja naglašava ravnotežu između dana i noći. Ovaj fenomen je zabilježen i upoređen sa parametrima sunčevog položaja, što potvrđuje da je pozicija artefakta namjerno usklađena sa solarnim kretanjima.

Simbolika antropomornog prikaza prednje strane dodatno osnažuje ovu interpretaciju. Gornji kružni oblik (glava) može se tumačiti kao simbol ljetnjeg solsticija – najviše tačke solarne putanje. Horizontalna linija (ruke) u simbolici korespondira sa vremenom ekvinocija, dok vertikalna osovina (tijelo i noge) prati pad solarne putanje ka zimskom minimumu. Prekidi i raskršća linija predstavljaju simboličke tačke tranzicije godišnjih doba.¹²

Takođe, jednakokraki krst na drugoj strani, geometrijski i kosmološki znak, jedan je od najsloženijih simbola u kulturnoj istoriji čovječanstva. Njegova prisutnost na poledini može se tumačiti u više komplementarnih slojeva: kao **obredno-semantički marker, indikator vremenskog ciklusa**, ali i kao **spomenički motiv** povezan s kolektivnom memorijom. U kontekstu solarnih interpretacija, krst ima dugu istoriju kao simbol **četvorostruke podjele vremena** – četiri godišnja doba, četiri faze solarne putanje (solsticiji i ekvinociji), ili četiri strane svijeta. U mnogim praistorijskim kulturama, posebno u mediteranskoj i indoevropskoj tradiciji, krst (posebno kada je simetričan i centralno pozicioniran) ima **kosmogramsku funkciju**, označavajući

¹² J-P. Mohen, *Prehistoric Art: The Symbolic Journey of Humankind*, New York: Harry N. Abrams, 1999, 45–47.

M. Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, New York: Harcourt, 1959, 30–35.

A. F. Aveni, *Skywatchers: A Revised and Updated Version of Skywatchers of Ancient Mexico*, Austin: University of Texas Press, 2015, 113–117.

ravnotežu između vertikale (duhovnog, nebeskog) i horizontale (zemaljskog, svakodnevnog).¹³ U tom smislu, moguće je da se ovaj reljefni krst odnosi na **solarni red** i cikličnu obnovu svjetlosti, čime se dodatno učvršćuje hipoteza o monolitu kao **kalendaru i mjeraču vremena**.

Takođe, oblik krsta može biti interpretiran kao **osa svijeta** (*axis mundi*, lat.) – tačka iz koje se svjetlost širi u četiri pravca. U nekim neolitskim i bronzanodobnim kontekstima, poput onih zabilježenih u području Alpa, Pirineja i Dinarida, motiv krsta na monolitima je korišćen upravo kao **spoj memorijalne funkcije i astralne orijentacije**.

Materijalizacija nebeskog ritma: heliotropne funkcije i arheološki kontekst monolita

Upotreba solarnog kalendara, u kontekstu luštičkog monolita, ukazuje na postojanje institucionalizovanih oblika vremenskog strukturisanja u okviru pretpisanih zajednica.¹⁴ Artefakt je najvjerojatnije funkcionisao kao primitivni **heliotropni gnomon**, čija se funkcionalnost zasnivala na opažanju solarnih fenomena – prvenstveno promjena u azimutima izlaska i zalaska Sunca, kao i specifičnih svjetlosno-sjenkastih obrazaca.¹⁵ Takvi vizuelni indikatori omogućavali su identifikovanje astronomski značajnih trenutaka, po-

¹³ M. Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harcourt, 1959, 36–40.

M. Gimbutas, *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization*. Thames and Hudson, 1989, 112–117.

J.E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*. Routledge & Kegan Paul, 1971, 174–176. („Cross“).

¹⁴ Materijalna komponenta znanja u ovom slučaju nije bila reprezentovana tekстом, već prostorno artikulisanim simbolima i orijentacijom objekta. Antropomorfni urez na frontalnoj strani monolita, koji se aktivira sjenkom tokom dana ekvinocija, funkcioniše kao vizuelni pokazatelj tačke ravnoteže između dana i noći. Sama sjenka, u tom trenutku, postaje dinamični element narativa – vremenska oznaka „urezana“ svjetlom i prostorom. Ovakva forma „prostorne pismenosti“ karakteristična je za predpismene zajednice, koje su svoje znanje bilježile putem stalnih fizičkih struktura, čiji je značaj bio poznat i interpretiran unutar zajedničkog simboličkog okvira.

Prenos takvog znanja unutar zajednice odvijao se usmeno, kroz generacijsko prenošenje interpretacija solarnog ponašanja i pravilnosti sjenki. Nosioci ovog znanja, najvjerojatnije članovi sa posebnom društvenom funkcijom – starješine, ritualni posrednici ili specijalizovani posmatrači – imali su zadatak da u okviru ritualnih praksi saopštavaju vremenske prelaze, identifikuju tačke ciklusa i daju značenje prostornim pojavama u skladu sa mitološkom matricom zajednice. Kalendar, u tom smislu, nije bio apstraktan sistem, već konkretna i ponovljiva veza između neba, zemlje i ljudskog djelovanja, učvršćena u svakodnevici kroz ritmove sjetve, žetve, obreda i okupljanja.

U slučaju Luštice, odsustvo pisanih tragova ne umanjuje epistemološku vrijednost ovih praksi; naprotiv, one svjedoče o postojanju alternativnih, ali sistematičnih metoda memorisanja koje su omogućile dugoročno očuvanje znanja u kulturi zasnovanoj na opažanju, simetriji i svetom ritmu prirode, *prim aut*.

¹⁵ A. F. Aveni, *Skywatchers*, Austin: University of Texas Press, 2001, 65–68.

put **solsticija i ekvinocija**, koji su u arhaičnim sistemima služili kao regulatorni okviri za ciklične društvene aktivnosti.¹⁶

Uloga monolita kao dijela **arheoastronomskog kompleksa** pretpostavlja prisustvo društveno ovlašćenih posmatrača – **proto-sveštaničkih figura** ili specijalizovanih članova zajednice – čije je znanje o solarnoj dinamici bilo ključ za interpretaciju vremenskih pragova.¹⁷ Ovi pojedinci su, koristeći fenomene kao što su **poravnanje sjenke sa centralnom osom antropomorfnog motiva**, tumačili tačke prelaza između sezona, što je imalo neposrednu primjenu u **agroekonomskim i ritualnim praksama**.¹⁸

Metodološki okvir ovog sistema vremenskog orijentisanja oslanjao se na **empirijsku akumulaciju opažanja** kroz višegeneracijsko pamćenje i **vizuelnu kodifikaciju u prostoru**.¹⁹ U tom smislu, monolit je djelovao kao **prostorno fiksirani instrument kolektivne vremenske navigacije**, pri čemu je njegova simbolička i astronomijska funkcija bila **integrisana u širi narativ kosmološkog poretka**.²⁰

Diskusija

Rezultati višeslojne analize Radovog kama ukazuju na visok stepen namjerne orijentacije, simboličke artikulacije i kontekstualnog pozicioniranja unutar pejzaža, što kolektivno potvrđuje njegovu vjerovatnu funkciju kao **arheoastronomskog i svetišnog objekta**. Prostorna orijentacija monolita duž azimuta zalaska Sunca u vrijeme zimskog solsticija — sa preciznim podudaranjem između njegove duže ose i linije zalaska Sunca 21. decembra — implicira svjesno pozicioniranje u svrhu opažanja i obilježavanja ključnih trenutaka solarnog ciklusa. Ovakva funkcionalna georijentacija ne može se smatrati slučajnom, već je očigledno utemeljena na empirijskom znanju o kretanju Sunca u prostoru i vremenu.

Dodatnu potvrdu takvoj interpretaciji pruža **projekcija sjenke antropomorfnog reljefa tokom ekvinocija**, pri čemu vertikalna sjenka precizno korespondira sa simetričnom osom ljudskog prikaza. Ova dramaturška interakcija svjetlosti i reljefa ne predstavlja samo estetski efekat, već manifestu-

¹⁶ C. L. N. Ruggles, *Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth*, ABC-CLIO, 2005, 149–150.

¹⁷ G. Magli, *Archaeoastronomy: Introduction to the Science of Stars and Stones*, Springer, 2016, 92–94.

¹⁸ A. Thom, *Megalithic Sites in Britain*, Clarendon Press, Clarendon Press, Oxford, 1967, 123–136.

¹⁹ Eliade, M., *The Sacred and the Profane*, Harcourt, 1959, 68–70.

²⁰ S. Iwaniszewski, „Time and Space in Social Systems—further Issues for Theoretical Archaeoastronomy“ - *Astronomy, Cosmology and Landscape*, Proceedings of the SEAC 98 Meeting, Dublin, Ireland, September 1998, 1–7. Oxford: Ocarina Books Ltd., 2001–2011.

je **solarnu funkciju slike** – čime se figura u kamenu može interpretirati kao **instrument vizualnog označavanja ravnodnevnice**, a istovremeno i kao nosilac simboličke poruke o ravnoteži, cikličnosti i transpersonalnoj vezi čovjeka i kosmosa.

Na poledini monolita, **urezani krst** otvara dodatnu hermeneutičku dimenziju. On se može tumačiti kao **rezidualni znak sakralne funkcije**, koji nadilazi puko hrišćansko značenje. U širem kontekstu evropske prethrišćanske simbolike, krst je često predstavljao **četvorostruku kosmičku strukturu** – povezanu sa stranama svijeta i fazama solarne godine – što dodatno ukazuje na kontinuitet svetog značenja prostora. Time se Radov kam ne fiksira u vremenski okvir jedne epohe, već se pozicionira kao **rezonantna tačka kroz koju se manifestuje dugotrajna sakralna dinamika pejzaža**.

Radov kam nije jednostavni monolit, već **višefunkcionalna konstrukcija** koja objedinjuje memorijalnu, sakralnu i astronomsku ulogu. Kroz usklađenost njegovih fizičkih karakteristika sa solarnim fenomenima, kroz ikonografsku funkcionalnost reljefa i prisustvo arhaičnih simbola, artefakt se može s pravom interpretirati kao **sunčani kalendar u kamenu** – artefakt koji objedinjuje znanje, vjerovanje i prostorni red u jednu koherentnu simboličku cjelinu.

Ovim se Radov kam pozicionira ne samo kao izuzetan arheološki nalaz, već i kao ključni indikator ranih formi sinteze prirodnog ritma i kulturnog izraza u prostoru jugoistočnog Jadrana.

Marija JABUČANIN

ARCHAIC SYMBOLISM AND SPATIAL FUNCTION OF THE LUŠTICA MONOLITH: INSIGHTS FROM ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Summary

The results of a comprehensive analysis of Radov Kamen indicate a high probability that it is a complex artifact with multiple functions, the most prominent being that of an archaeoastronomical calendar. Its precise spatial orientation along the azimuth of the sunset on the winter solstice (December 21), with a clearly observable alignment of the monolith's longer axis to this direction, cannot be interpreted as coincidental. On the contrary, it suggests a systematic, empirically grounded knowledge of the solar cycle embedded in the material form of the stone monument. This geo-orientation testifies not only to technical capability but also to a symbolic intention to mark key moments in the Sun's annual movement.

Further support for this interpretation is provided by the analysis of the iconographic relief featuring an anthropomorphic figure, in which the vertical shadow during the equinoxes corresponds with the central axis of the image. The precise interplay of light and shadow suggests a functional role for the image—not as passive decoration, but as an active indicator of the astronomical moment of equinox. The iconographic motif thus acquires dual significance: aesthetic and operative, offering a visual articulation of core cosmological concepts such as balance, cyclicity, and the unity of human life with the natural order.

Another significant layer of meaning is found in the cross symbol carved on the back of the monolith. Although it may appear to be a Christian symbol, its position, context, and formal characteristics point to a deeper semantic stratum. Within the framework of European pre-Christian symbolism, the cross often represents the fourfold structure of the world, connecting the cardinal directions, seasons, and fundamental cycles of time. When such a motif appears on a sacred object like Radov Kamen, it implies not only a religious function but also reinforces the artifact's cosmological dimension, positioning it as a topos where sacred and astronomical knowledge converge.

In light of these findings, Radov Kamen can be preliminarily classified as a stone structure whose fixed form is intentionally aligned with dynamic celestial events, serving to track solar turning points and encode cosmological balance. Such objects are not merely instruments for measuring time, but also serve to ritually validate it and anchor the community within a broader cosmic order.

Radov Kamen thus transcends the role of a simple monument: it is a multilayered memorial, sanctuary, and calendrical device. The combination of astronomical orientation, iconographic functionality, and strategic landscape positioning supports its interpretation as a materialized intelligence of pre-literate human culture. More broadly, the site represents a valuable indicator of the early synthesis of cosmological knowledge and material practice in the southeastern Adriatic region.

This conclusion opens the possibility for establishing a comparative framework and typology of similar structures across the broader Balkan and Mediterranean regions. By introducing methodological criteria—such as orientation, landscape integration, symbolic ornamentation, and chronological context—Radov Kamen may serve as a typological model for identifying megalithic structures with solar functions. The development of an integrated database encompassing geodetic, seismic, archaeoastronomical, and narrative parameters would enable the mapping of a broader system of “stone astronomy,” a field that remains largely underexplored.

In this sense, Radov Kamen represents not merely a local cultural peculiarity but a potential foundation for a new paradigm in interpreting the megalithic heritage of the Balkans—as a sophisticated expression of ancient landscape literacy, oriented toward harmony with the cycles of nature and the cosmos.

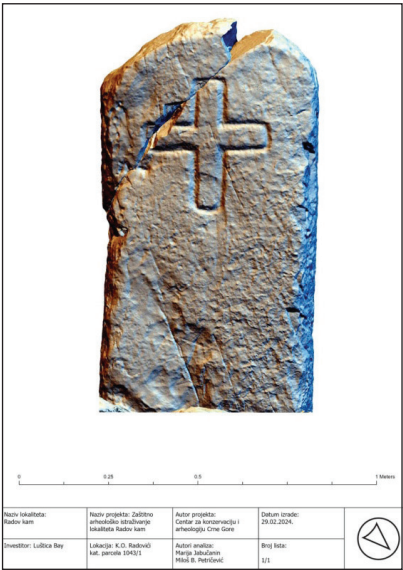
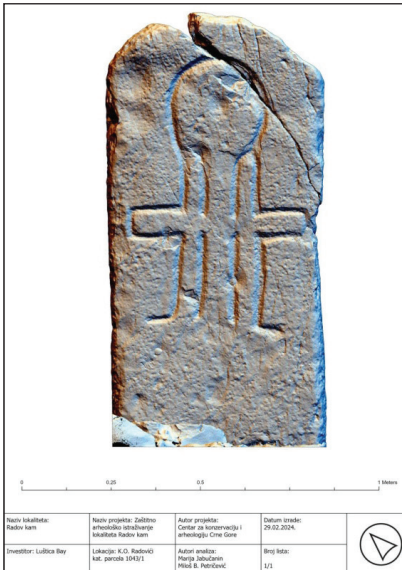
LITERATURA:

1. Aveni A. F., *Skywatchers: A Revised and Updated Version of Skywatchers of Ancient Mexico*, Austin: University of Texas Press, (2015).
2. Cirlot J. E., *A Dictionary of Symbols*. Routledge & Kegan Paul, (1971).
3. Eliade M., *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, New York: Harcourt, (1959).
4. Eliade M., *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Princeton University Press, (1971).
5. Fine J.V.A., *The Late Medieval Balkans*, University of Michigan Press, (1994).
6. Gimbutas M., *The Civilization of the Goddess*, Harper San Francisco, (1991).
7. Gimbutas M., *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization*. Thames and Hudson, (1989).
8. Ilijanić B., *Herceg Novi – grad i graditeljsko nasljeđe*, ILIBO DESIGN ARCHITECT d.o.o. Herceg Novi, (2015).
9. Iwaniszewski S., *Time and Space in Social Systems—further Issues for Theoretical Archaeoastronomy - Astronomy, Cosmology and Landscape*, Proceedings of the SEAC 98 Meeting, Dublin, Ireland, September 1998. Oxford: Ocarina Books Ltd., (2001–2011).
10. Kukoč S., *Koncept Sunčeva krajolika: Prilog ikonografiji i simboličkim autohtonog geometrijskog slikarstva na keramici južne Italije iz 12./11.–4./3. st. pr. Kr.* *Archaeologica Adriatica*, Vol 12, 2018, 211–287.
11. Magli G., *Archaeoastronomy: Introduction to the Science of Stars and Stones*, Springer, (2016).
12. Mohen J-P., *Prehistoric Art: The Symbolic Journey of Humankind*, New York: Harry N. Abrams, (1999).
13. Petričević M., Vodolazhskaja L. N., Bronze Age sundial from Prokletije (Montenegro), *Archaeoastronomy and Ancient Technologies*, 9(2), (2021).
14. Ruggles C.L.N., *Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth*, ABC-CLIO, (2005).
15. Thom A., *Megalithic Sites in Britain*, Clarendon Press, Clarendon Press, Oxford, (1967).
16. Vrzić M., *Prilog proučavanju antičkih puteva i komunikacija na teritoriji južne obale Boke Kotorske sa kraćim osvrtom na ubiciranje Agruvijuma*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Grbalj kroz vjekove“, Društvo za obnovu Manastira Podlastva, Grbalj, (2005).
17. Wootton W., Russell B., Rockwell P., *Stoneworking Tools and Toolmarks (version 1.0)*.
The Art of Making in Antiquity, (2013). https://artofmaking.ac.uk/media/uploads/uploads/stoneworking_tools_and_toolmarks-wootton_russell_rockwell-v1.0.pdf

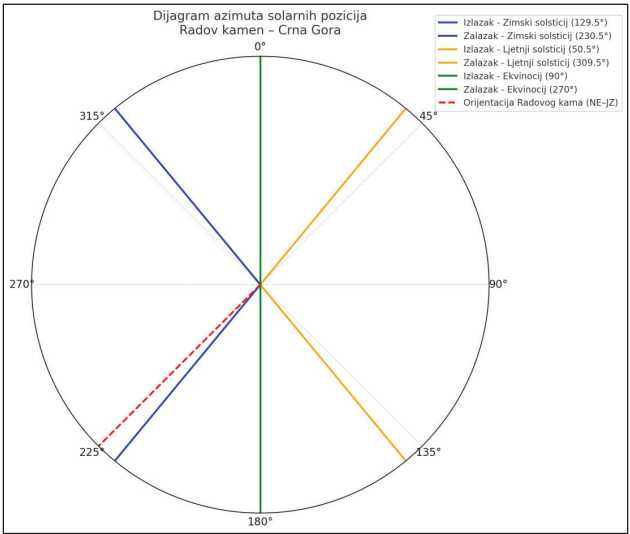
PRILOZI:

Slika 01, 02. Radov kam, Luštica – monolit *in situ*.
Terenska dokumentacija JU CKACG

Slika 03, 04. Uklesani motivi – antropomfna figura na prednjoj i
jednakokraki krst na zadnjoj strani monolita. Fotogrametrija i 3 D modeli.
Dokumentacija JU CKACG.

Slika 05. Dijagram azimuta solarnih pozicija.
Dokumentacija JU CKACG.

Slika 06. Horizontalna distribucija arheoloških lokaliteta.
Dokumentacija JU CKACG